

УДК 341.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.27>

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ СПОРУ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Кононенко М.О.,

*аспірант кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ORCID: 0009-0009-4349-3953

e-mail: maksym.kononenko@student.karazin.ua

Кононенко М.О. Генеза поняття спору у міжнародному праві.

У статті досліджено еволюцію поняття «спір» у міжнародному праві – від прагматичного підходу, закладеного у Гаазьких конференціях 1899 і 1907 років та в проєктах міжнародно-правових актів Ліги Націй, до формулювання й подальшого розвитку «формули Мавроматіса» у практиці Постійної палати міжнародного правосуддя та Міжнародного суду ООН. Продемонстровано, що ранні міжнародні договори та доктринальні джерела оперували спорідненими, але неуніфікованими термінами («спір», «конфлікт», «розбіжності» тощо), уникаючи чіткого визначення. Вирішальним етапом для становлення поняття спору стала поява «формули Мавроматіса», згідно з якою спір розуміється як «розбіжність з питання права або факту, конфлікт юридичних позицій чи інтересів».

Міжнародний суд ООН розвинув «формулу Мавроматіса» у своїх подальших рішеннях, розширивши її зміст і виокремивши низку додаткових ознак спору: об'єктивність існування спору; необхідність взаємного зіткнення позицій; конкретність і визначеність об'єкта спору; «народження спору» у момент, коли вимога однієї сторони зустрічає відмову або заперечення іншої; незалежність від форми вираження: для констатації існування спору не обов'язково, щоб позиції сторін були письмово зафіксовані – вони можуть імпліцитними чи впливати з конклюдентних дій; критерій «чітко вираженого оспорування», згідно з яким спір передбачає не просто уявну розбіжність інтересів, а саме реальний конфлікт правових позицій, виражений у формі вимоги та заперечення.

На основі аналізу міжнародної судової практики та доктрини автор окреслює елементи, що надають спору міжнародного характеру: участь суб'єктів міжнародного права, предмет спору, що регулюється міжнародним правом, «викристалізованість» і взаємне визнання (або об'єктивне встановлення) претензій, а також збіг об'єкта і предмета у взаємних вимогах сторін. Розглянуто співвідношення понять «спір», «конфлікт» і «ситуація», а також традиційний поділ на «юридичні» та «політичні» спори, який піддається критичному переосмисленню.

Автором запропоновано авторське визначення поняття «міжнародний спір» під яким слід розуміти точно сформульовані (викристалізовані), взаємовизнані або об'єктивно встановлені суперечності, що виникають на підставі норм міжнародного права у відносинах між суб'єктами міжнародного права (сторонами спору) через їхню незгоду з питань права або факту, конфлікт юридичних позицій чи інтересів щодо чітко окреслених об'єкта і предмета спору, які збігаються у взаємних претензіях сторін спору. У підсумку доводиться, що чіткість дефініцій і класифікацій безпосередньо підвищує ефективність мирного врегулювання міжнародних спорів і зменшує ризик їх ескалації.

Ключові слова: класифікація спорів; мирне врегулювання; міжнародний спір; Міжнародний суд ООН; об'єкт і предмет спору; формула Мавроматіса; юридичні та політичні спори.

Kononenko M.O. Genesis of the concept of “dispute” in international law.

The article examines the evolution of the concept of “dispute” in international law – from the pragmatic approach embodied in the Hague Conferences of 1899 and 1907 and in the draft international legal instruments of the League of Nations, to the formulation and further development of the “Mavrommatis formula” in the jurisprudence of the Permanent Court of International Justice and the International Court of Justice (ICJ). It is demonstrated that early international treaties and doctrinal sources operated

with related but non-unified terms (“dispute,” “conflict,” “differences,” etc.), deliberately avoiding a precise definition. A decisive stage in the conceptual formation of the term “dispute” was the emergence of the Mavrommatis formula, according to which a dispute is understood as “a disagreement on a point of law or fact, a conflict of legal views or interests.”

The ICJ further developed the Mavrommatis formula in its subsequent judgments, expanding its meaning and identifying several additional features of a dispute: the objective existence of a disagreement; the necessity of a mutual opposition of positions; the specificity and determinacy of the dispute’s subject matter; the “birth” of a dispute at the moment when one party’s claim meets the other’s refusal or objection; independence from the form of expression – i.e., the existence of a dispute does not require that the parties’ positions be expressed in writing, as they may be implicit or inferred from conclusive conduct; and the criterion of a “clearly expressed contestation,” which implies not a merely perceived divergence of interests but a genuine conflict of legal positions articulated through a claim and its rejection.

Based on an analysis of international judicial practice and legal doctrine, the author identifies the elements that confer an international character upon a dispute: participation of subjects of international law; a subject matter governed by international law; crystallization and mutual recognition (or objective establishment) of claims; and the coincidence of the object and subject of the dispute in the mutual demands of the parties. The article examines the relationship between the concepts of “dispute,” “conflict,” and “situation,” as well as the traditional division into “legal” and “political” disputes, which is subjected to critical reassessment.

The author proposes the following definition of an “international dispute”: precisely formulated (crystallized), mutually acknowledged or objectively established differences arising under international law in relations between subjects of international law (the parties to the dispute) due to their disagreement on questions of law or fact, a conflict of legal positions or interests concerning clearly defined object and subject of the dispute, which coincide in the mutual claims of the parties. The study concludes that clarity in the definition and classification of disputes directly enhances the effectiveness of their peaceful settlement and reduces the risk of escalation.

Key words: dispute classification; International Court of Justice (ICJ); international dispute; legal vs. political disputes; Mavrommatis formula; object and subject of the dispute; peaceful settlement.

Постановка проблеми. У сучасному міжнародному праві заборона застосування сили або погрози силою зведена на п’єдестал норми *jus cogens*. Паралельно, таким же імперативним характером було наділено зобов’язання розв’язувати міжнародні спори мирними засобами. Відповідно до п. 3 ст. 2 Статуту ООН «усі Члени вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир та безпеку і справедливість» [1]. Цей принцип базується також на Європейській конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів 1957 року, він закріплений у численних міжнародних документах, йому надано розгорнуте тлумачення у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об’єднаних Націй 1970 року. Водночас, жоден із згаданих міжнародних актів не містить нормативного визначення понять «спір» або «міжнародний спір».

У розвиток положень п. 3 ст. 2, ст. 33 Статуту ООН наводить невичерпний перелік мирних засобів вирішення спорів, до яких відносить переговори, розслідування, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів чи угод тощо [1]. Разом з тим, вона не тільки не вибудовує їхню ієрархію чи послідовність застосування, але й не конкретизує, у яких ситуаціях чи за яких обставин вони повинні застосовуватись. Свобода вибору має свою утилітарну цінність, оскільки дозволяє зберегти гнучкість у питанні вибору інструментарію, але зворотна сторона медалі полягає в тому, що вона межує з невизначеністю. Для такої галузі як розв’язання спорів між державами подібний підхід є небезпечним, адже, саме такі спори становлять одну з найбільших загроз міжнародному правопорядку, часто призводячи до збройних конфліктів.

Якщо сталий і мирний розвиток міжнародного співтовариства безпосередньо залежить від ефективного врегулювання міжнародних спорів, то результативність самого процесу врегулювання, у свою чергу, зумовлюється чітким розумінням сутності та природи спору, а також вибором відповідного й адекватного засобу його розв’язання. Відтак постає необхідність дослідження

етапів формування поняття спору в міжнародному праві, аналізу його змістового наповнення, систематизації видів спорів і визначення критеріїв, що надають спору міжнародного характеру.

Стан опрацювання проблеми. Слід зазначити, що визначення поняття спору у міжнародному праві та класифікація спорів з метою ідентифікації відповідних засобів їхнього розв'язання перебувають у полі зору юристів-міжнародників уже понад сторіччя. Одними з перших його досліджували наприкінці XIX – на початку XX сторіччя А. Бонфіс, П. Фіоре, Р. П'єдол'євр. У міжвоєнний період різні аспекти цієї проблематики у своїх роботах порушували Х. Лаутерпахт, Г. Ламмаш, М. Губер, А. Фердрос, Д. Анцилотті, Х. Моргентау. Окрему працю, присвячену мирному розв'язанню міжнародних спорів, у 1925 році опублікував О. Гойер. У сучасній міжнародно-правовій доктрині цій темі приділяли увагу Й. Верзійль, Л. Опенгейм, Д. Фітцморіс, М. Шоу, Р. Б. Більдер, Л. Ф. Дамрош, Ш. Мерфі, Ф. Нортедж, М. Донелан, Дж. Мерріллс, Л. Кафліш, П. Маланчук, Дж. Кроуфорд, А. Абас, М. Шрьодер, К. Шройер, Г. Хафнер, Ш. де Вішер, Ж. Тускоз, П. Дал'є, А. Пеле К. Стантуллі та інші. В українській науці міжнародного права тематику міжнародних спорів та їх врегулювання у своїх роботах висвітлювали М. Гнатовський, М. Буроменський, В. Буткевич, А. Дмитрієв, О. Задорожній, В. Мицик, Т. Сироїд, З. Тропін, М. Гнатовський, Р. Хорольський, Р. Алямкін, І. Ніколенко та інші. Водночас, означена тематика потребує подальшого дослідження з урахуванням реалій сьогодення і нових тенденцій розвитку міжнародного права.

Метою цієї статті є дослідження генези поняття спору в міжнародному праві, аналіз його змістового наповнення, класифікації різновидів спорів, а також окреслення критеріїв, за якими спір набуває міжнародного характеру.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи аналіз цієї проблеми, яку нідерландський правник Й. Верзійль у своєму багатотомному виданні «Міжнародне право в історичній перспективі» охарактеризував як «ускладнену численними непорозуміннями і завжди актуальну» [2, с. 5], передусім слід зазначити, що, попри широке використання терміну «спір» у договірній і арбітражній практиці та у доктринальних міжнародно-правових дослідженнях кінця XIX – початку XX сторіччя, практично жодне джерело, не наводить його визначення, не кажучи вже про такий більш спеціальний термін як «міжнародний спір» [3, с. 377; 4, с. 205].

Поруч з терміном «спір», у текстах зустрічаються такі терміни, як: «неузгодженість», «незгода», «суперечка», «протиріччя», «розбіжність», «конфлікт», тощо, практично без будь-якої вказівки на ієрархію або співвідношення цих понять. Так, у франкомовній літературі кінця XIX – початку XX сторіччя використовуються такі терміни, як: «conflit» – конфлікт, спір, сутичка, війна; «litige» – спір, суперечка (спір, що підлягає розгляду у судовій / арбітражній інстанції); «contestation» – заперечення, спір, оспорування чогось; «difficulté» – спір (загальне, широке, родове поняття), складність, труднощі, ускладнення, протидія, суперечка; «différend» – спір, конфлікт, розбіжність, суперечка, незгода; «désaccord» – розбіжність, відсутність згоди щодо чогось, непорозуміння; «dissentiment» – незгода з чимось, розбіжність у поглядах, відмінна думка. В англomовній літературі послуговуються такими термінами, як: «conflict» – конфлікт, зіткнення; «dispute» – спір; «litigation» – судовий спір, судовий процес; «controversy» – спір, розбіжність, правовий або судовий спір; «disagreement» – розбіжність у поглядах, непорозуміння, незгода; «disputation» – заперечення, спір, оспорування чогось; «quarrel» – спір, сварка, судовий процес, судовий спір або провадження; «clash» – зіткнення, конфлікт, тощо.

Очевидно, що різниця між цими поняттями була імпліцитно зрозуміла сучасникам, які, до того ж, були носіями європейських мов, що застосовувалися для укладання більшості міжнародних договорів, підготовки судових рішень та написання наукових праць. Водночас, з огляду на відсутність усталеної практики використання певного терміну для позначення конкретного різновиду спору, можна зробити висновок, що у більшості випадків ці терміни вживалися як синонімічні.

Певне уявлення про зміст понять «спір» і «міжнародний спір» можна отримати з Гаазьких конвенцій про мирне розв'язання міжнародних конфліктів 1899 та 1907 років, які, з огляду на предмет їх правового регулювання, могли б бути більш промовистими у цьому питанні. Віддаючи належне етапному значенню для історії міжнародного права цих міжнародно-правових актів [5, с. 191], які спробували «інституціоналізувати розв'язання спорів через механізм участі третьої сторони» [6, с. vii] та кодифікували надання добрих послуг, здійснення посередництва, діяльність міжнародних слідчих комісій і третейське провадження [7, р. 641-643; 8, р. 165; 9, р. 112-113], слід вказати на їхню суто утилітарну спрямованість.

Як справедливо зазначає Р.Б. Хорольський, класифікація спорів, закладена у ці конвенції, служила двом основним цілям: визначити, які спори підпадають під їхню дію, та встановити, які мирні засоби слід застосовувати для врегулювання певних видів спорів. Так, Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років рекомендували державам-учасникам для врегулювання «серйозної незгоди або конфлікту» вдаватися до мирних послуг або посередництва; при «розходженнях міжнародного характеру, що не зачіпають їхньої честі або життєвих інтересів та випливають із різниці в поглядах на питання факту» – створювати слідчу комісію; арбітраж рекомендувався як найефективніший і найсправедливіший спосіб вирішення «питань юридичного характеру, особливо при тлумаченні або застосуванні міжнародних конвенцій» [10, с. 281; 6, с. 415-446].

Інші міжнародні договори як двостороннього, так і багатостороннього характеру, у кращому разі, адже більшість міжнародних договорів того часу взагалі не містили застережень про мирне розв'язання міжнародних спорів, обмежувались застереженням про необхідність використання державами мирних засобів розв'язання спорів перед тим, як вдаватись до застосування збройної сили для захисту своїх прав і законних інтересів. Наприклад, стаття VIII Паризького трактату 1856 року встановлювала: «Якщо між Близкучою Портою і однією або декількома з інших держав, які уклали цей трактат, виникне будь-яка незгода, що загрожуватиме збереженню між ними дружніх відносин, то і Близкуча Порта, і кожна з цих держав, не вдаючись до використання сили, повинні надати іншим договірним сторонам можливість запобігти будь-якому подальшому зіткненню шляхом свого посередництва» [11, р. 610].

Стаття 12 Заключного акта Берлінської «Африканської» конференції 1885 року проголошувала, що «у випадку виникнення між державами, які підписали цей акт, або державами, які приєднуються до нього згодом, серйозних розбіжностей стосовно кордонів або в межах, згаданих у статті I територій, що були включені в район вільної торгівлі, ці держави зобов'язуються, перед тим, як звертатися до зброї, вдаватися до посередництва однієї або декількох дружніх держав. У подібному випадку ці ж держави надають собі право звертатись на власний розгляд до третейського провадження» [12, р. 7-25].

Найбільш масштабною спробою кодифікувати галузь мирного врегулювання міжнародних спорів на початку XX сторіччя стала розробка під егідою Ліги Націй Протоколу про мирне врегулювання міжнародних спорів. Протокол мав на меті інституціоналізувати обов'язковий арбітраж і судовий розгляд як головні засоби мирного врегулювання спорів між державами, а також посилити ефективність системи колективної безпеки, закріпленої в Статуті Ліги Націй. Згідно з цим документом усі міжнародні спори мали передаватися або до Постійної палати міжнародного правосуддя (Permanent Court of International Justice), або до арбітражу, перш ніж держави могли вдаватися до будь-яких інших засобів. Ухвалений 2 жовтня 1924 року в Женеві, він так і не набув чинності через брак достатньої кількості ратифікацій. Подібно до Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років Женевський протокол 1924 року, хоча й запроваджував обов'язок держав застосовувати ті чи інші засоби мирного розв'язання спорів, проте не містив визначення самого поняття і не пропонував їх класифікації [13].

Прагматичний підхід до використання термінології, пов'язаної зі спорами, був характерною рисою і доктрини міжнародного права зазначеного періоду. Більшість правників того часу обмежувалися, головним чином, переліком мирних засобів розв'язання міжнародних спорів та описом особливостей кожного з них. У поодиноких працях трапляються спроби класифікації таких спорів, проте вони, як правило, мали суто прикладне спрямування і розроблялися з позицій практичного застосування інституту мирного врегулювання міжнародних спорів.

Приміром, Р. П'єдол'євр у своїй двотомній праці з міжнародного права запропонував поділ міжнародних спорів на три основні категорії: спори з юридичних питань, спори з політичних питань та спори, що стосуються незалежності й гідності держав [14, р. 76]. На його думку, спори першої категорії природно підлягають вирішенню в арбітражному порядку. До них він відносив, зокрема, спори щодо державних кордонів, встановлення, підтримання або скасування міжнародних сервітутів, визначення приналежності територій, відшкодування шкоди, заподіяної однією державою громадянам іншої, а також конфлікти між національними законодавствами різних держав.

Політичні спори, за класифікацією П'єдол'євра, виходять за межі компетенції арбітражу, оскільки останній не має достатньо об'єктивних підстав для формування свого рішення. Такі спори, на його переконання, базуються радше на зіткненні інтересів і суб'єктивних уявленнях про

справедливість, ніж на чітко визначених правових нормах. Тому для їхнього врегулювання він пропонував застосовувати виключно безпосередні переговори між урядами зацікавлених держав.

Третю категорію становили неоднорідні спори, пов'язані з питаннями незалежності та гідності держав, які, за П'єдол'євром, мали різну політико-правову вагу. Якщо спір зачіпав незалежність держави, то, на його думку, він не залишав місця для компромісу, оскільки суверенітет і незалежність є невід'ємними правами кожної держави, на які не поширюється позовна давність і щодо яких навіть найвища міжнародна юрисдикція залишається некомпетентною. Такі спори, як зауважував дослідник, найчастіше вирішувалися силовим шляхом – із зброєю в руках [14, р. 77].

У працях А. Бонфіса, поряд з описом і класифікацією, проглядаються певні елементи, сукупність яких складає поняття міжнародного спору. Зокрема, він стверджував, що держави як вільні і незалежні політичні спільноти можуть вступати у суперечки одна з одною, а «причинами цих суперечок є порушення прав, уявні чи реальні, зазіхання на безпеку, незалежність, гідність держав» [7, р. 633]. Тобто, по суті, А. Бонфіс описує предмет міжнародного спору як такий. На його думку, успіх мирного врегулювання конфлікту без застосування збройної сили багато в чому залежить від того, наскільки «проблема є добре окресленою і чітко визначеною» [7, р. 636]. Об'єкт конфлікту повинен бути правильно виявленим і окресленим. Правник поділяє міжнародні спори на юридичні у вузькому розумінні цього слова – ті, що можуть бути розв'язані суддею, і конфлікти інтересів та політичні суперечки, що вимагають застосування інших засобів [7, р. 637].

Перші усвідомлені доктринальні спроби дати визначення терміну «спір» датуються 20-ми роками ХХ сторіччя. Одним із авторів, який приділив цьому питанню значну увагу, став Олоф Гойер. У своїй монографії «Мирне розв'язання міжнародних спорів. До і після Ліги націй», надрукованої у 1925 році, перед тим, як перейти до аналізу основного предмету дослідження, він вирішив дати «чітке визначення поняття спір». Згідно з його концепцією, «спір виникає тоді, коли є реальне або уявне порушення права. У випадку ж простої шкоди інтересам, замість спору виникають протиріччя» [15, р. 1]. Порушенням права він вважав порушення однією з держав положень двостороннього договору, незгоду між державами щодо тлумачення конвенційних норм, яких внаслідок безперервного процесу кодифікації стає все більше, недотримання звичаїв або загальних принципів права [15, р. 2].

О. Гойер критикував назву Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років про мирне розв'язання міжнародних конфліктів. На його переконання, термін «конфлікт» у цьому випадку був вжитий невиправдано, оскільки є занадто «сильним». Конфлікт передбачає настільки гострі протиріччя, що розв'язати їх мирними засобами практично неможливо, у той час як термін «спір» є більш розмитим, поміркованим і тому може застосовуватись до протиріч, які не настільки гострі, щоб перерости у збройне протистояння, і можуть бути врегульовані мирними засобами. Він підкреслював, що «дві держави, як і дві приватні особи, можуть протягом тривалого часу мати розбіжності перед тим, як увійти у конфлікт» [15, р. 1].

Видається, що саме погляди юристів-міжнародників початку ХХ сторіччя лягли в основу першої офіційної правової позиції з цього приводу, сформульованої Постійною палатою міжнародного правосуддя (далі – ППМП) у рішенні від 24 серпня 1924 року по справі Палестинських концесій Мавроматіса (Греція проти Великої Британії). У контексті встановлення своєї юрисдикції у справі, яка була оскаржена британським урядом, Постійна палата дала таке визначення поняття «спір»: «спір являє собою розбіжність з питання права або факту, конфлікт юридичних позицій чи інтересів двох осіб» [16, р. 11].

При цьому слід звернути увагу на розбіжності у франкомовному і англomовному примірниках рішення: в англomовному тексті використано словосполучення «a conflict of legal views or of interests», натомість, у франкомовному, по-перше, взагалі не використовується слово «конфлікт», а по-друге, міститься важливе уточнення «une contradiction, une opposition de thèses juridiques ou d'intérêts» – «розбіжність, протиставлення юридичних позицій чи інтересів» [16, р. 11]. Така різниця формулюваннях, ймовірно, пояснюється упередженням ставленням французької доктрини до слова «конфлікт», яке, за словами О. Гойера, мало занадто сильну конотацію, щоб охарактеризувати спір як родове поняття. Втім, у широкому вжитку залишився саме англomовний варіант визначення: «конфлікт юридичних позицій чи інтересів двох осіб». У цій версії воно цитується і в українській доктрині міжнародного права [10, с. 281; 17, с. 31; 18, с. 468].

У рішенні по справі Палестинських концесій Мавроматіса ППМП сформулювала ще одну правову позицію, яка, зазвичай, наводиться як класична вказівка на зобов'язання сторін провести

переговори або консультації перед тим, яке передавати справу на розгляд міжнародного судового чи арбітражного органу. Зокрема, Палата зазначила, що «...перед тим, як спір стане предметом судового розгляду, важливо, щоб його об'єкт був чітко визначений за допомогою дипломатичних переговорів» [16, р. 11]. Водночас, її значення не обмежується цим тлумаченням. Видається надзвичайно важливим, щоб об'єкт спору як складова цього поняття в принципі був чітко визначеним, у процесі переговорів або без них.

Надто широкий і загальний характер запропонованої концепції, що так і не була піддана критиці чи оскаржена [19, р. 19], не завадив цьому визначенню перетворитись на базове. Міжнародні юрисдикційні органи послуговувались ним у своїх рішеннях [20], тлумачили і розвивали його зміст. Так, Міжнародний суд ООН (далі – МС ООН) неодноразово повертався до «формули Мавроматіса»: у рішенні від 2 грудня 1963 року по справі про Північний Камерун [21, р. 27], у рішенні від 20 грудня 1974 року по справі про ядерні випробування (Австралія проти Франції) [22, р. 259-260, 270-271], у консультативному висновку від 26 квітня 1988 року щодо застосовності зобов'язання вдаватись до процедури арбітражу відповідно до Розділу 21 Угоди стосовно штаб-квартири Організації Об'єднаних націй від 26 червня 1947 року [23, р. 27], у рішенні від 11 липня 1996 року щодо застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Боснія і Герцеговина проти Сербії і Чорногорії) [24, р. 614-615], у рішенні від 14 лютого 2002 року по справі щодо ордеру на арешт від 11 квітня 2000 року (Демократична Республіка Конго проти Бельгії) [25, р. 11-13], у рішенні від 10 лютого 2005 року щодо попередніх заперечень у справі про деяку власність (Ліхтенштейн проти Німеччини) [26, р. 18].

У консультативному висновку від 30 березня 1950 року щодо тлумачення мирних договорів з Болгарією, Угорщиною і Румунією МС ООН вперше розвинув цю формулу, вказавши на те, що «Існування міжнародного спору є справою об'єктивного встановлення. Просте спростування існування спору не доводить його відсутність» [27, р. 74]. У рішенні від 21 грудня 1962 року щодо попередніх заперечень у справі про Південно-Західну Африку він дав їй своє, більш глибоке тлумачення, зазначивши: «У процесі розгляду природи спору, згадане рішення (рішення у справі Палестинських концесій Мавроматіса – додано автором) наводить це визначення лише після того, як встановлено, що всі вимоги існування спору, дотримані. Іншими словами, недостатньо одній стороні у судовому провадженні заявити про існування спору з іншою стороною. Проста заява є недостатньою, щоб довести існування спору, так само як і простий факт, що існування спору оскаржується, не доводить, що цього спору не існує. Так само недостатнім є продемонструвати, що інтереси обох сторін у такій справі конфліктують. Необхідно показати, що вимога однієї сторони наштовхується на явне заперечення іншої» [28, р. 328].

Доопрацьована «формула Мавроматіса» була використана МС ООН для оцінки поведінки сторін – Португалії й Австралії – у справі про Східний Тімор. У рішенні від 30 червня 1995 року Суд постановив, що «для з'ясування наявності правового спору у даній справі, не має значення, чи існує «реальний спір» швидше між Португалією та Індонезією, ніж між Португалією та Австралією. Португалія, обгрунтовано чи ні, висунула Австралії претензії щодо фактів і права, які були нею відхилені. В силу такого відхилення існує правовий спір» [29, р. 99-100].

Завдяки зусиллям МС ООН запропоноване ППМП визначення спору стало більш операційним з технічної точки зору, оскільки з'явилась можливість встановити момент «народження спору». На думку професора Університету Пантеон-Асса (Париж II) Карло Сантуллі, таким моментом є зіткнення двох елементів: вимоги (претензії) однієї сторони і відмови (заперечення) іншої. При цьому як вимога, так і її відхилення, необхідні для того, щоб сформувався спір, не обов'язково повинні бути явно вираженими. Вони можуть мати імпліцитний характер, впливати з мовчазної згоди або конклюдентних дій сторін. Для К. Сантуллі спір є нічим іншим як сумою цих двох протилежних позицій [19, р. 19].

Такий підхід в цілому поділяє американський юрист Річард Б. Більдер. У його розумінні зіткнення зустрічних вимог і тверджень сторін є одним із суттєвих елементів поняття «спору». Одна сторона повинна заявити або продемонструвати, що вона хоче або на що вона має право по відношенню до іншої сторони, друга ж сторона, у свою чергу, повинна заперечити або висунути зустрічну вимогу. Сторони можуть демонструвати свою позицію як у формі офіційних заяв, дипломатичних нот, так і шляхом вчинення певних конклюдентних дій. Другим істотним елементом поняття «спору» він вважає конкретний характер розбіжностей. Вони повинні мати обгрунтовано і чітко визначений об'єкт [30, р. 4].

Аналогічної позиції дотримуються й американські професори Лорі Фіслер Дамрош та Шон Мерфі, стверджуючи, що «спір вимагає певного градусу конкретики й оспорювання» [31, р. 534-535], а також австрійський правник Крістоф Шройер. Останній вважає, що існування спору передбачає певний рівень комунікації між сторонами, в рамках якої питання має бути порушене перед іншою стороною, яка повинна заперечити позицію заявника – навіть опосередковано [32, р. 961]. К. Шройер наголошує, що для того розбіжність між сторонами могла вважатися спором вона повинна мати практичне значення для їхніх взаємин і не бути суто теоретичною, тобто спір має стосуватися чітко визначених питань між сторонами і не зводитися до суто академічного інтересу [32, р. 970].

Визначення «спору», вироблене ППМП в процесі розгляду справи Палестинських концесій Мавроматіса, не означає, що воно є автоматично застосовним лише до спорів між державами. Воно є настільки широким, що може використовуватись навіть на національному рівні. У зв'язку з цим справедливо постає питання про те, на яких умовах цьому визначенню може бути присвоєно епітет «міжнародний», тобто, які спори є міжнародними і чим вони відрізняються від транснаціональних, де також присутній міжнародний елемент. Відповідь більшості дослідників на це питання полягає у тому, що основною умовою перетворення спору на міжнародний, є участь у ньому з обох сторін держав або інших суб'єктів міжнародного права.

Так, на переконання британських науковців Ф. Нортеджа і М. Донелана міжнародним спором є «сформульована розбіжність у думках щодо права, факту або справедливості у взаємних відносинах держав» [33, р. 7]. Інший британський автор Джон Мерріллс вважає, що «спір можна визначити як специфічну розбіжність у поглядах на питання факту, права або політики, у якій вимога чи твердження однієї сторони нашоухуються на відмову, протилежне твердження або спростування іншої сторони». У широкому сенсі «про існування міжнародного спору можна говорити тоді, коли такі розбіжності стосуються урядів, інституцій, юридичних осіб (корпорацій) або приватних осіб у різних частинах світу». У вузькому ж розумінні, для нього міжнародним спором є спір, стороною якого виступають «дві або більше із приблизно ста шістдесяті суверенних держав, на які наразі поділено світ» [34, р. 1].

Л. Кафліш пише про те, що перед тим як використовувати визначення ППМП у справі Мавроматіса на міжнародному рівні, «...необхідно його уточнити, звуживши до розбіжностей між суб'єктами міжнародного права...» [35, р. 261]. Представник австрійської школи міжнародного права Герхард Гафнер пропонує розуміти під міжнародними спорами конфліктні та, з точки зору міжнародного права, несумісні позиції міжнародних акторів, тобто суб'єктів міжнародного права, у ситуаціях, коли залучені сторони не можуть реалізувати свою намічену лінію поведінки, виражену в конкретних претензіях, без зіткнення між собою [36, р. 560-561]. Американська дослідниця Анна Спейн визначає міжнародні спори як «конкретні розбіжності щодо питання факту, права або політики, коли претензія чи твердження однієї сторони зустрічає відмову, зустрічну претензію або заперечення з боку іншої». При цьому міжнародні спори охоплюють участь не лише держав, але й міжнародних організацій, корпорацій, неурядових організацій та фізичних осіб, розгортаючись на перетині публічної, приватної, транскордонної та транснаціональної сфер [37, р. 47].

Для української правниці Т. Сироїд міжнародний спір виникає між міжнародними суб'єктами, коли одна або декілька сторін своєю поведінкою показують або виражають свою незгоду стосовно якоїсь поведінки, певного акту, претензії або вимоги іншої сторони [38, с. 339]. Р. Хорольський вважає, що міжнародний спір можна визначити як формально (об'єктивно) виражену суперечність між суб'єктами міжнародного права з питання факту або права [10, с. 281].

Висвітлюючи цю проблематику, французький правник Жан Тускоз констатує, що «спір виникає між двома міжнародними правосуб'єктами, коли одна сторона своєю поведінкою показує або виражає (у більш-менш урочистій формі) свою незгоду стосовно якоїсь поведінки, певного акту, претензії або вимоги іншої сторони... Ці спори можна класифікувати залежно від їхніх причин, інтересів сторін, міри важкості, якості сторін тощо». Термін «міжнародний спір» може вживатись у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні – «щоб виразити будь-яку незгоду між двома міжнародними правосуб'єктами щодо одного чи кількох правових питань чи факту, який містить в собі протиставлення їхнім інтересам або їхнім правам». За «якістю сторін» він виокремлює міждержавні та транснаціональні спори. «У міждержавних спорах протистоять дві чи кілька держав. В спорах, які ми кваліфікуємо як транснаціональні, протистоять на міжнародному рівні недержавний правосуб'єкт і інший правосуб'єкт такого ж типу або іноземна держава». Таким

чином, у вузькому значенні Ж. Тускоз використовує термін «міжнародні спори», щоб позначити спори між державами [39, с. 333].

Багато авторів наполягають на необхідності розрізняти «міжнародні спори», «міжнародні конфлікти» і «міжнародні ситуації». Так, згідно з поясненнями британського науковця Адемоли Абаса, ситуація виникає тоді, коли комплексний ланцюжок подій і проблем породжує не один, а декілька спорів, пов'язаних між собою певним контекстом. Прикладом може послужити протистояння між Ізраїлем і Палестиною, у якому надзвичайно важко виокремити одне-єдине проблемне питання як головний камінь спотикання у відносинах між двома державними утвореннями. Що стосується конфлікту, то цей термін описує загальний стан ворожнечі між державами або між державою та іншими суб'єктами міжнародного права. Типовий сценарій міжнародного конфлікту характеризується застосуванням збройної сили, хоча трапляються винятки [40, р. 493]. З цим погоджується інший британський дослідник Джон Мерріллс, вказуючи при цьому, що ситуація є більш загальним поняттям: вона може містити низку конкретних спорів, кожен з яких може вимагати властивих йому мирних засобів розв'язання. Міжнародне співтовариство має приділяти увагу як першим, так і другим [41, р. 563-564].

Українські правники З. Тропін і М. Гнатовський виокремлюють такі різновиди міжнародних конфліктів – міжнародний спір і міжнародна ситуація. Для них міжнародний спір – це сукупність обопільних та чітко сформульованих претензій та вимог суб'єктів міжнародного права з конкретного кола неврегульованих між ними питань щодо їх інтересів та прав [42, с. 236]. Ситуація ж є сукупністю обставин об'єктивного характеру, які викликають незгоду суб'єктів міжнародного права, або викликаних зіткненням їх інтересів, що не пов'язані з конкретним спірним предметом. Ситуація є більш широким поняттям, ніж міжнародний спір, і фактично є станом потенційного спору. З. Тропін і М. Гнатовський бачать відмінність спору від ситуації у конкретизації суб'єктів та об'єкта: при ситуації ці дві категорії не визначені, а при міжнародному спорі – чітко визначені, зокрема через взаємні претензії сторін спору. «Вищенаведене не означає, – пишуть автори, – що кожна ситуація призводить до спору, так само як і кожен спір не обов'язково проходить через стадію ситуації. Міжнародна ситуація може тривати роками, не переходячи в спір, а спір може виникнути миттєво через заяву претензії і контрпретензії суб'єктами міжнародного права.» [42, с. 237].

ППМП у справі Палестинських концесій Мавроматіса не тільки сформулювала поняття «спору», але й побічно заклала підвалини для класифікації спорів на юридичні (правові) і політичні (неправові). Зміст визначення вказує на те, що сторони можуть мати розбіжності «з питання права або факту», а конфлікт між ними може відбуватись щодо «юридичних позицій чи інтересів». Якщо з розбіжностями щодо фактів особливих питань не виникає, оскільки для їх з'ясування достатньо звернутись до третьої особи, провести незалежне розстеження або організувати місію із встановлення фактів, то розв'язання конфлікту «юридичних позицій чи інтересів» видається справою більш складною. Конфлікт «юридичних позицій» передбачає, що предметом спору між сторонами є тлумачення або застосування існуючої норми права, тобто спір є юридичним і його врегулювання має відбуватись на основі правових норм. У свою чергу «конфлікт інтересів» виникає, коли вимоги сторін не спираються на правові норми і мають на меті з різних мотивів змінити зміст чинної норми. Як зазначає Л. Кафліш, «кожна із сторін чудово усвідомлює, якими правами її наділяють або не наділяють норми, але питання не у цьому; у реальності, спір стосується змін, які одна із сторін хоче внести до існуючої юридичної ситуації і які інша сторона відкидає. Таким чином, абстрагуючись повністю або частково від правового status quo, найбільш прийнятним рішенням у цій ситуації, видається політичне врегулювання» [34, р. 267]. Відповідно, коли мова йде про міжнародний спір, то предметом спору між сторонами є тлумачення або застосування існуючої норми міжнародного права, або намагання її змінити з політичних міркувань.

Практичним наслідком такої класифікації стала тенденція розглядати міжнародні «правові» або «юридичні» спори як спори підсудні міжнародним судовим чи арбітражним органам, а міжнародні «політичні» спори як такі, що не можуть ними розглядатись і вимагають застосування неюрисдикційних засобів (переговорів, посередництва, добрих послуг тощо), оскільки судді зобов'язані вирішувати спори шляхом застосування чинних міжнародно-правових норм, а не створення нових [43, р. 829]. При чому презумувалось, що серйозні спори завжди мають політичну природу і за визначенням не можуть направлятись на розгляд юрисдикційних органів, а незначні – юридичну природу і мають розглядатись у міжнародних судах [44, pp. 65-90]. Інший підхід, закладе-

ний, у тому числі, до деяких міжнародних конвенцій, передбачав передачу міжнародних правових спорів у провадження МС ООН, а політичних – до арбітражів [45, р. 344-362; 46, р. 101; 47].

Проти такого розмежування міжнародних спорів на юридичні і політичні виступало чимало юристів-міжнародників. Герш Лаутерпахт вважав, що будь-який спір, якою б не була його природа, об'єкт і вага, може бути оцінений з точки зору права. Дійсно, завжди можна констатувати, наскільки відповідає або не відповідає застосовним правовим нормам та чи інша поведінка або ставлення суб'єктів. Залишається важливим зрозуміти, наскільки така констатація є важливою для перспективи врегулювання спору [48, р. 14]. Г. Лаутерпахт і Ш. де Вісшер наполягали, що ставлення держав до спору є єдиним можливим критерієм. Якщо держави-сторони спору розглядають його як такий, що підлягає розгляду в судовому порядку, і передають його на розгляд міжнародної юстиції, то спір *eo ipso* має юридичний характер [49, р. 388-391].

Заперечуючи проти терміну «політичні спори», австрійський правник Альфред Фердросс вказував на те, що «правові спори можуть мати політичний характер і, навпаки, конфлікти інтересів можуть бути позбавлені політичного значення» [50, с. 402]. Аналогічну позицію займав Йоганн Верзійль [1, р. 5-27]. Французькі юристи-міжнародники Патрік Дал'є і Аллан Пеле, критикуючи протиставлення «політичних» і «юридичних спорів» та класифікацію конфліктів за засобами їх мирного врегулювання, зазначали, що «будь-який міжнародний конфлікт є одночасно і політичним, і юридичним, змінюється лише вага політичних і юридичних аспектів», тому «варто відмовитись від концептуального виправдання» такого розподілу [43, р. 790-791, 829].

Поруч з поділом міжнародних спорів на юридичні і політичні, підсудні і непідсудні, існують й інші класифікації. До прикладу в залежності від галузевої приналежності міжнародні спори діляться на спори у галузі безпеки, спори у галузі морського права, територіальні спори, спори, пов'язані з наданням дипломатичного захисту та інші. За суб'єктами міжнародні спори можна кваліфікувати спори за участі держав, спори за участі міжнародних організацій та спори за участі інших суб'єктів. Наприклад, з урахуванням розширення кола суб'єктів міжнародного права, тобто учасників, на яких безпосередньо поширюється дія норм міжнародного права, на думку Г. Гафнера, сторонами спору нині можуть також виступати «фізичні особи, народи, національні меншини, а також навіть неурядові організації (НУО)». Він також ставить питання, чи має сама міжнародна спільнота (спільнота держав) право ініціювати провадження [36, р. 561]. Це перегукується з концепцією Антоніу Аугусту Кансаду Тріндаді щодо ролі людства як суб'єкта міжнародного права [51, р. 275-286]. Стаття 33 Статуту ООН запроваджує ще одну класифікацію міжнародних спорів, а саме ті, які становлять загрозу для міжнародного миру та безпеки, а також ті, які такої загрози не становлять [1].

Одні класифікації носять більш академічний, інші більш практичний характер. З точки зору Ж. Тускоза оптимальним способом класифікувати міждержавні спори є здійснити поділ в залежності від їхніх об'єктів, оскільки останні відповідають трьом складовим частинам держави: «одні є територіальними спорами, в яких дві держави сперечаються з приводу частини території; інші стосуються громадян..., останні стосуються політичних, а також конституційних чи адміністративних режимів держав...». Найважчими спорами він вважає ті, які «одночасно стосуються території, населення і політичного режиму держав. Ставкою в них є саме виживання держав, про які йдеться» [39, с. 333-334].

В українській доктрині поняття міжнародного спору, його структури та критеріїв класифікації докладно досліджував Р. Алямкін. У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому практиці міжнародних судових органів у сфері мирного вирішення міжнародних територіальних спорів, він виділив внутрішні і зовнішні ознаки міжнародного спору. До внутрішніх ознак належать три основні елементи, а саме: об'єкт, предмет та суб'єкти спору [17, с. 29]. Зовнішні ознаки міжнародного спору є результатом впливу міжнародного спору на міжнародний правопорядок. Так, деякі спори лише підтверджують існуючий міжнародний, а деякі – конструктивно впливають на його зміну, закладаючи основи прогресивного розвитку міжнародного права [17, с. 32].

Р. Алямкін звертає увагу на різницю, що існує між поняттями «об'єкт» і «предмет» спору. Хоча вони часто застосовуються як взаємозамінні, на його переконання, між ними є певна відмінність: будь-який спір виникає лише за умови наявності об'єкта, тобто певної цінності, з приводу якої виникає зіткнення інтересів сторін. «У цілому, об'єктом спору можна назвати ту частину матеріального світу, відносно якої виник спір. Своєю чергою, предметом спору є ті суперечності, які виникають між сторонами і які вони намагаються вирішити. Отже, спори виникають з приводу

певного об'єкта, а їх міжнародно-правова сутність проявляється у предметі спору. Тому, вирішення або врегулювання спору, в першу чергу, пов'язано з усуненням предмету спору, а не його об'єкту» [17, с. 29]. З огляду на це він вважає об'єктом міжнародного територіального спору державну територію, а предметом – ті суперечності, що виникають між сторонами і в яких проявляється міжнародно-правова сутність спору.

Відповідаючи на питання, що робить певний спір «міжнародним», за підсумками аналізу практики МС ООН, він слушно зазначає, що важливою кваліфікуючою ознакою міжнародного спору є той факт, що його сторонами виступають суб'єкти міжнародного права. При цьому для того, щоб певна ситуація вважалася міжнародним спором, претензія одного суб'єкта міжнародного права – сторони спору повинна відповідати претензії іншого суб'єкта міжнародного права – сторони спору, тобто у спорі завжди задіяні принаймні дві сторони. Таким чином, спором є ситуація, коли сторони висувають одна одній взаємні претензії. Проте, лише висунення сторонами взаємних претензій недостатньо, щоб констатувати наявність спору.

Іншим публічно-правовим елементом, що перетворює спір на міжнародний, можна вважати предмет спору, а саме – відносини між сторонами у тій чи іншій сфері, які регулюються міжнародним правом. Тобто, обстоювання або заперечення існування або застосування тієї чи іншої норми міжнародного права може вважатись важливим елементом, який дозволяє стверджувати про наявність саме міжнародного спору. У широкому розумінні джерелом міжнародного спору може бути лише міжнародне право.

Важливим є також дотримання інших умов. По-перше, взаємні претензії мають бути точно сформульовані або, як писав Д. Фітцморіс, «викристалізовані» – всі питання спору і позиції сторін мають бути з'ясовані і чітко сформульовані [52, р. 20]. По-друге, претензії мають бути взаємно визнані – для того, щоб певна ситуація вважалася міжнародним спором, сторони повинні визнати його існування в процесі переговорів – або об'єктивно встановлені, зокрема, доведені у судовому порядку – наприклад, держава, яка подає заяву до МС ООН, повинна довести, що існує розбіжність у поглядах з приводу права або факту з іншою державою. Нарешті, чітко окреслені об'єкт і предмет спору мають збігатися у взаємних претензіях його сторін. [17, с. 30-32]. Отже, класифікація будь-якої ситуації як міжнародного спору має відбуватись у рамках парадигми: суб'єкт – об'єкт – предмет – чітке співпадіння об'єкта і предмета у взаємних претензіях сторін.

Аналіз вищенаведеного масиву конвенційних і доктринальних підходів, а також практики міжнародних юрисдикційних органів дозволяє запропонувати таке авторське визначення поняття «міжнародний спір» – це точно сформульовані (викристалізовані), взаємновизнані або об'єктивно встановлені суперечності, що виникають на підставі норм міжнародного права у відносинах між суб'єктами міжнародного права (сторонами спору) через їхню незгоду з питань права або факту, конфлікт юридичних позицій чи інтересів щодо чітко окреслених об'єкта і предмета спору, які збігаються у взаємних претензіях сторін спору.

Висновки. Проблема чіткого визначення понять «спір» і «міжнародний спір» у міжнародному праві не лише не втратила актуальності, а й загострилась у зв'язку зі зростанням напруги між суб'єктами міжнародного права, що нерідко трансформується у спори та збройні конфлікти. Правова невизначеність безпосередньо знижує ефективність мирного врегулювання, тоді як ясність щодо сутності спору дозволяє коректно добирати інструменти з «меню» ст. 33 Статуту ООН та запобігати ескалації.

Перші, прагматичні, конвенційні та доктринальні підходи кінця XIX – початку XX ст. сконцентрувались на загальному обов'язку мирного врегулювання й переліку засобів без визначення самого поняття «спір». Поворотним моментом стала «формула Мавроматіса» ППМП (1924), яку МС ООН згодом уточнив: існування спору – це об'єктивно встановлювана розбіжність з питання права чи факту, що матеріалізується у зіткненні вимоги однієї сторони та відмови / заперечення іншої, а не в абстрактному «конфлікті інтересів». Саме ця логіка дозволяє фіксувати момент «народження спору» та відмежовувати його від конфлікту (стан ворожнечі, часто із застосуванням сили) і ситуації (ширший контекст, що може містити кілька спорів).

Спір набуває міжнародного характеру за наявності певної сукупності елементів: (1) сторони – суб'єкти міжнародного права; (2) предмет – розбіжності щодо норм міжнародного права або релевантних фактів у їх взаєминах; (3) викристалізованість позицій через заявлену претензію та зустрічне заперечення (в т.ч. імпліцитні дії) і їх взаємне визнання чи об'єктивне встановлення; (4) конгруентність об'єкта й предмета у взаємних вимогах. У такій рамці запропоноване авторське

визначення «міжнародного спору» – як точно сформульованих, взаємновизнаних або об’єктивно встановлених суперечностей, що виникають на підставі норм міжнародного права у відносинах між суб’єктами міжнародного права з питань права чи факту, конфлікт їх юридичних позицій чи інтересів щодо чітко окреслених об’єкта і предмета спору, які збігаються у взаємних претензіях сторін – є операційним і сумісним із юриспруденцією МС ООН.

Класифікація міжнародних спорів на «юридичні» та «політичні» має методичну корисність для добору засобів врегулювання, але вона не повинна розумітися як жорстка юрисдикційна межа: майже кожний значущий спір містить як правові, так і політичні аспекти, а кваліфікація часто залежить від ставлення самих держав та процесуального вибору (переговори, слідчі комісії, посередництво, арбітраж чи суд). Практичний висновок полягає в тому, що якість дефініцій і «процесуальна дисципліна» сторін (вчасне формулювання претензій, фіксація заперечень, встановлення фактів) прямо підвищують ефективність врегулювання, тоді як концептуальна розмитість живить затягування процедур і ризики ескалації.

Таким чином, подальший прогрес у сфері мирного розв’язання спорів пов’язаний із: (а) утвердженням узгодженого визначення «міжнародного спору» на основі формули Мавроматіса та практики МС ООН; (б) стандартизацією критеріїв «викристалізованості» й доказової бази перед переходом до юрисдикційних механізмів; (в) свідомим, контекстно чутливим використанням інструментів ст. 33 Статуту ООН без хибної дихотомії «правове / політичне». Це мінімізує невизначеність, прискорює добір адекватного засобу врегулювання і, в підсумку, знижує загрозу міжнародному миру та безпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Nations Charter (full text) Charter of the United Nations: Done at the city of San Francisco, June 26, 1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 24.10.2025).
2. Verzijl J.H.W. International law in historical perspective. Part 8, Inter-state disputes and their settlement. Leiden: Sijthoff, 1976. 646 p. URL: <https://brill.com/display/title/9948?srsId=AfmBOootqnx8x5LvnI0y7dueRBq7Hb85tWsynm4q5vJWLcvZrWeqNoTd> (дата звернення: 07.11.2025).
3. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Видання сьоме, перероблене. Харків: Консум, 2000. 592 с.
4. Ніколенко І.І. Проблеми визначення міжнародного конфлікту. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Число 1. С. 204-207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2013_1_34 (дата звернення: 07.11.2025).
5. Дмитрієв А.І., Дмитрієва Ю.А., Задорожній О.В. Історія міжнародного права. Київ: Промені, 2008. 384 с.
6. Rosenne S. The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907 and international arbitration: reports and documents. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2001. 457 p.
7. Bonfils H. Manuel de droit international public (Droit des Gens) par Henry Bonfils, 7e édition. Paris: Librairie Arthur Rousseau, Rousseau et Co Éditeurs, 1914. 1209 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57318314/f4.item.texteImage> (дата звернення: 25.10.2025).
8. Roelofsen C.G. International Arbitration and Courts. Fassbender B, Peters A, editors. The Oxford handbook of the history of international law. Oxford: Oxford University Press, 2012. pp. 145-169. URL: <https://ebook.yourcloudlibrary.com/library/oclc/detail/6kbkur9> (дата звернення: 07.11.2025).
9. Truylol y Serra A. Histoire du droit international public. Paris, Economica, 1995. 188 p.
10. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
11. Fiore P. Nouveau droit international public suivant les besoins de la civilisation moderne: 2e édition, accompagnée d'appendices contenant les textes des documents diplomatiques les plus importants / par Pasquale Fiore. Traduite de l'italien et annotée par Charles Antoine. Tome 2. Paris: A. Durand et Pedone-Lauriel, Éditeurs, Libraires de la Cour d'Appel et de l'Ordre des Avocats, 1885. 756 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5741695n/f6.item.r=Fiore%20Pasquale> (дата звернення: 25.10.2025).

12. General Act of the Conference of Berlin Concerning the Congo. *The American Journal of International Law*. Vol. 3. No. 1. Supplement: Official Documents (Jan., 1909). URL: <https://www.jstor.org/stable/2212022> (дата звернення: 24.10.2025).
13. League of Nations, Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes, 2 October 1924. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1924/en/34869> (дата звернення: 24.10.2025).
14. Piédelièvre R. Précis de droit international public ou droit des gens. Tome II. Des litiges internationaux et de leurs solutions. Paris: Librairie Cotillon, 1895. 603 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56125054/f2.item.r=Piédelièvre%20R> (дата звернення: 25.10.2025).
15. Höijer O. La Solution pacifique des litiges internationaux avant et depuis la Société des nations. Étude de droit international et d'histoire diplomatique, par Olof Hoijer docteur en droit. Paris: Editions Spes, 1925. 570 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k61421134/f4.item.r=Höijer,%20Olof> (дата звернення: 25.10.2025).
16. Mavrommatis Palestine Concessions (Greece v. United Kingdom), Judgment No. 2, 1924, P.C.I.J., Series A, No.2. URL: https://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_02/06_Mavrommatis_en_Palestine_Arret.pdf (дата звернення: 25.10.2025).
17. Алямкін Р.В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів: дис. ... , канд. юрид. наук / Р.В. Алямкін. – Київ, 2011. 196 с.
18. Антонович М. Міжнародне публічне право: підруч. для студ. закладів вищої освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 516 с.
19. Santulli C. Droit du contentieux international. 2e édition. Paris: LGDJ, 2005. 626 p.
20. Tribunal CIRDI, 7 février 2005, Lucchetti, SA et Lucchetti Peru, SA c. Pérou, ARB/03/4, §48. URL: http://icsidfiles.worldbank.org/icsid/ICSIDBLOBS/OnlineAwards/C225/DC686_En.pdf (дата звернення: 25.10.2025).
21. Case concerning the Northern Cameroons, Judgment of 2 December 1963: I.C.J. Reports 1963. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/48/048-19631202-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
22. Nuclear Tests (Australia v. France), Judgment, I.C.J. Reports 1974, para. 21-24, 55. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/58/058-19741220-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
23. Applicability of the Obligation to Arbitrate under Section 21 of the United Nations Headquarters Agreement of 26 June 1947, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1988, para. 35. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/77/077-19880426-ADV-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
24. Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Preliminary Objections, Judgment, I.C.J. Reports 1996, para. 29. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-19960711-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
25. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Reports 2002, para. 23-27. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/121/121-20020214-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
26. Case concerning Certain Property (Liechtenstein v. Germany), Preliminary Objections, Judgment, I.C.J. Reports 2005, para. 24. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/123/123-20050210-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
27. Interpretation of Peace Treaties, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1950. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/8/008-19500330-ADV-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
28. South West Africa Cases (Ethiopia v. South Africa; Liberia v. South Africa), Preliminary Objections, Judgment of 21 December 1962: I.C.J. Report; 1962. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/47/047-19621221-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
29. East Timor (Portugal v. Australia), Judgment, I.C.J. Reports 1995, para. 20-22. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/84/084-19950630-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
30. Bilder R. An Overview of International Dispute Settlement. *Emory Journal of International Dispute Resolution*, Vol. 1, No. 1, Fall 1986, P. 1-32; Univ. of Wisconsin Legal Studies Research Paper Archival Collection. URL: <https://ssrn.com/abstract=1551962> (дата звернення: 25.10.2025).

31. Damrosch L.F., Murphy S.D. International Law: Cases and Materials. American casebook series. St. Paul, MN: West Academic Publishing, 2014. 1532 p.
32. Schreuer Ch. What is a Legal Dispute? In: International law between universalism and fragmentation: festschrift in honour of Gerhard Hafner / I. Buffard/J. Crawford/A. Pellet/S. Wittich (eds.). Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008. P. 959-980. DOI: <https://doi-org.peacepalace.idm.oclc.org/10.1163/ej.9789004167278.v-1086.295>.
33. Northedge F.S., Donelan M.D. International disputes: the political aspects. London: Europa Publications for the David Davies Memorial Institute of International Studies, 1971. 349 p.
34. Merrills J.G. International Dispute Settlement. By J.G. Merrills. London: Sweet & Maxwell, 1984. 211 p.
35. Caflisch L.C. Cent Ans de Règlement Pacifique Des Différends Interétatiques. Volume 288. Académie de droit international. Recueil des cours. The Hague / Boston / London: Martinus Nijhoff Publishers, 2002. P. 245-467. DOI: https://doi-org.peacepalace.idm.oclc.org/10.1163/1875-8096_pplrdc_A9789041116093_02.
36. Hafner G. The Physiognomy of Disputes and the Appropriate Means to Resolve Them, United Nations Congress on Public International Law New York) (13-03-1995: International law as a language for international relations = Le droit international comme langage des relations internationales = El derecho internacional como lenguaje de las relaciones internacionales. The Hague: Kluwer Law International, 1996, P. 559-574. DOI: https://doi-org.peacepalace.idm.oclc.org/10.1163/9789004641952_061.
37. Spain A. International Dispute Resolution in an Era of Globalization. Byrnes A, Hayashi M, Michaelsen C, editors. International law in the new age of globalization. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. P. 41-70. DOI: https://doi-org.peacepalace.idm.oclc.org/10.1163/9789004228818_004.
38. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 628 с.
39. Тускоз Ж. Міжнародне право: Підручник. Пер. з франц. Київ: «АртЕк», 1998. 416 с.
40. Abass A. International Law. Text, Cases and Materials. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2014. 759 p.
41. Merrills J.G. The Means of Dispute Settlement. Evans M.D., editor. International law. Fourth Edition. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2014. 873 p.
42. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. / [В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гна-товський та ін.]; за заг. ред. В.В. Мицика. – Харків: Право, 2018. Т. 2: Основні галузі. 624 с.
43. Daillier P., Dinh N.Q., Pellet A. Droit international public. 6e édition. Paris : L.G.D.J, 1999. 1455 p.
44. Morgenthau H.J. La notion du “politique” et la théorie des différends internationaux. Paris: Librairie du Recueil Sirey (Société Anonyme), 1933. 92 p.
45. Acte général pour le règlement pacifique des différends internationaux. Adopté le 26 septembre 1928. №2123. Société des Nations – Recueil des Traités. 1929-1930. URL: <https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19280037/index.html> (дата звернення: 25.10.2025).
46. Acte général révisé pour le Règlement pacifique des différends internationaux, adopté par l'Assemblée Générale le 28 avril 1949. Nations Unies, Recueil des Traités, vol. 71. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1950/09/19500920%2010-17%20PM/Ch_II_1p.pdf (дата звернення: 25.10.2025).
47. European Convention for the Peaceful Settlement of Disputes. 29/04/1957 (ETS No.023), art. 1, 19. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168006453b> (дата звернення: 25.10.2025).
48. Lauterpacht H. The Function of Law in the International Community. Oxford, 1933. XXIV, 469 p.
49. Visscher Ch. de. Théories et légalités en droit international public. 4e édition. Paris, 1970. 450 p.
50. Фердросс А. Международное право. Москва: Иностранная литература, 1959. 652 с.
51. Trindade A.A.C. Hague Academy of International Law. International law for humankind: towards a new jus gentium. Third revised edition. Leiden: Brill Nijhoff, 2020. xxxi, 736 p. DOI: https://doi-org.peacepalace.idm.oclc.org/10.1163/9789004425217_013.
52. Fitzmaurice G. The Law and Procedure of the International Court of Justice, 1951-4: Points of Substance, Part II. *The British Yearbook of International Law*. № 32. 1955-56. P. 20-96. URL: <https://archive.org/details/britishyearbooko0032unse/page/n11/mode/2up> (дата звернення: 07.11.2025).